

УДК 316.613.434:004.77

DOI <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.12>

Марина НЕСТЕРЕНКО

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри початкової освіти, Бердянський державний педагогічний університет, вул. Шмідта, 4, м. Бердянськ, Запорізька область, Україна, 71100

ORCID: 0000-0003-3005-5910

Бібліографічний опис статті: Нестеренко, М. (2023). Мова ворожнечі та кібербулінг: як попередити молодших школярів про небезпеку. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 81–88, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.12>

МОВА ВОРОЖНЕЧІ ТА КІБЕРБУЛІНГ: ЯК ПОПЕРЕДИТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ПРО НЕБЕЗПЕКУ

У статті здійснено теоретичне обґрунтування таких інтернет-загроз як мова ворожнечі та кібербулінг і запропоновано методичні прийоми для ознайомлення з ними здобувачів початкової освіти. Актуальність порушеної проблеми обумовлюється значним зростанням кількості шахрайських дій, організованого психологічного впливу та інших методів свідомої чи неусвідомленої злочинної діяльності, особливо вразливими до яких є діти. Розпізнавати такі загрози та вміти їм протистояти може лише підготовлена особа, яка знає правильний алгоритм дій у тих чи інших небезпечних ситуаціях, під час взаємодії з іншими користувачами Інтернету чи матеріалами, які в ньому розміщено.

Визначено, що мова ворожнечі – це будь-яка комунікація чи поведінка, що виявляється в приниженні людей за ознаками, яких вони змінити не можуть і не мусять. Означений феномен шкодить жертвам і суспільству, перетворюючись на загальноприйнятту практику спілкування в мережі Інтернет, що руйнує повагу до людської гідності. Розглянуто приклади роботи педагогів у цьому напрямі під час ранкових зустрічей чи виховних годин, що полягають у культивуванні толерантності в здобувачів початкової освіти, виробленні в них навичок реагування на некоректну поведінку інших користувачів Інтернету, формуванні активної громадянської позиції.

Проаналізовано кібербулінг, як систематичну поведінку, спрямовану на залякування, провокування гніву чи ображення особи із застосуванням цифрових технологій. Разом з тим, що Інтернет розширює сферу розповсюдження кібербулінгу, в ньому залишаються цифрові сліди – докази, які дозволять зупинити цькування та притягти агресора до поведінки. Сутність пропедевтичної роботи в початковій школі полягає в ознайомленні дітей з сутністю проблеми, ознаками прояву кібербулінгу, вироблення стратегії протистояння та виховання усвідомлення ступеня юридичної відповідальності за систематичне приниження гідності іншої людини.

Зроблено висновок, що при роботі з дітьми молодшого шкільного віку донесення інформації з пропедевтичною метою має бути дозованим, щоб не спричинити протилежний ефект зацікавленості.

Ключові слова: кіберзагрози, здобувачі початкової освіти, мова ворожнечі, кібербулінг, методика ознайомлення, попередження.

Maryna NESTERENKO

Candidate of Pedagogic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Primary Education, Berdyansk State Pedagogical University, Schmidta str., 4, Berdiansk, Zaporizhzhia region, 71100

ORCID: 0000-0003-3005-5910

To cite this article: Nesterenko, M. (2023). Mova vorozhnechi ta kiberbulinh: yak poperedyty molodshykh shkoliariv pro nebezpeku [Hate speech and cyberbullying: how to warn young school students about the danger]. *Acta Paedagogica Volynienses*, 1, 81–88, doi: <https://doi.org/10.32782/apv/2023.1.12>

HATE SPEECH AND CYBERBULLYING: HOW TO WARN YOUNG SCHOOL STUDENTS ABOUT THE DANGER

The article provides a theoretical justification of such Internet threats as hate speech and cyberbullying and offers methodical techniques for familiarizing primary school students with them. The relevance of the raised problem is caused by a significant increase in the number of fraudulent actions, organized psychological influence and other methods of conscious or unconscious criminal activity, to which children are especially vulnerable. Only a trained person who

knows the correct algorithm of actions in certain dangerous situations, when interacting with other Internet users or the materials posted on it, can recognize such threats and be able to counter them.

It is determined that hate speech is any communication or behavior that manifests itself in humiliating people based on characteristics that they cannot and should not change. The identified phenomenon harms victims and society, turning into a common practice of communication on the Internet, which destroys respect for human dignity. Examples of the work of teachers in this direction during morning meetings or educational hours, which consist in cultivating tolerance in students of primary education, developing in them the skills of responding to the incorrect behavior of other Internet users, and forming an active civic position, are considered.

Cyberbullying is analyzed as a systematic behavior aimed at intimidating, provoking anger or insulting a person using digital technologies. As the internet expands the scope of cyberbullying, it leaves digital footprints – evidence that can stop the bullying and bring the bully to justice. The essence of propaedeutic work in elementary school consists in familiarizing children with the essence of the problem, the signs of cyberbullying, developing a resistance strategy and raising awareness of the degree of legal responsibility for the systematic humiliation of another person's dignity.

It was concluded that when working with children of primary school age, the delivery of information with a propaedeutic purpose should be dosed so as not to cause the opposite effect of interest.

Key words: cyber threats, students of primary education, hate speech, cyberbullying, familiarization method, warning.

Актуальність проблеми. Масштабне дослідження, проведене МБО «Служба порятунку дітей» в 2020 році, засвідчило, що переважна більшість дітей і підлітків (вибірка склала 4745 осіб) користуються Інтернетом з 6-8 років, переважно в розважальних цілях (Сексуальне насильство над дітьми...: аналітичний звіт, 2021). З одного боку, це несе певну користь: діти привчаються до самостійного розв'язання проблемних задач, розвивають навички пошуку, обробки та структурування великих потоків даних різних типів, підвищують свою загальну ерудицію. Однак, всеосяжність Мережі, мільярди користувачів, об'єднаних нею, та нескінченна кількість інформації може нести суттєву загрозу.

Ураховуючи те, що технологічні охоронні засоби в сфері кібербезпеки постійно вдосконалюються, хакерські злочинні атаки переорієнтовуються з техніки й автоматизованих даних на людину, що актуалізує питання її особистої безпеки (Биков та ін., 2019). Це можуть бути шахрайські дії, організований психологічний вплив та інші методи свідомої чи неусвідомленої злочинної діяльності, особливо вразливими до яких є діти.

Розпізнавати такі загрози та вміти їм протистояти може лише підготовлена особа, яка знає правильний алгоритм дій у тих чи інших небезпечних ситуаціях, під час взаємодії з іншими користувачами Інтернету чи матеріалами, які в ньому розміщено. Але зміст інформатичної освітньої галузі в початковій школі обмежується формуванням у здобувачів уявлень про приватну/публічну інформацію, етику поведінки в кіберсоціумі, ознайомленням з загальними правилами безпеки в Інтернеті без деталізації ймовірних ситуацій. А, за даними Л. Чемоніної,

медіаграмотність учителя, що формується під час навчання в університеті, також не включає детальний розгляд серйозних прикладів (Чемоніна, 2020). Це актуалізує проблему пошуку нових форм і адаптованого змісту для ознайомлення молодших школярів із конкретними кіберзагрозами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому просторі постійно більшає кількість досліджень філософського, педагогічного, психологічного спрямування, присвячених проблемі захисту дітей і молоді від шкідливої інформації (О. Альоша, Ю. Асеева, В. Биков, А. Бугайчук, В. Вашук, Д. Максименко, Н. Могильна, С. Писаревська, З. Яремко). Детальний огляд конкретних кіберзагроз, а саме їх різновиди, ознаки, алгоритм дій запобігання, представлений у деяких роботах, дають нам вичерпні статистичні дані та певні уявлення про особливості ознайомлення з інтернет-небезпеками дітей молодшого шкільного віку (Б. Жорняк, І. Литвиненко, К. Мединська, Н. Павлюк, А. Пазюк, С. Ткачук, О. Черних та ін.) та підлітків (В. Гнатюк, О. Дущенко, А. Затворницька, К. Знахорчук, Т. Кірічук, Л. Найдьонова, Н. Павлюк, Н. Синюшко, А. Соя, З. Хоменко та ін.). Грунтовний фундамент для активних дій батьків і педагогів у напрямку підвищення обізнаності дітей і молоді щодо небезпек, які може нести активне користування Інтернетом, становлять практичні посібники авторства С. Болтівця, Н. Бугайової, М. Георгеску, Р. Гомес, Н. Гущиної, Е. Кіна, А. Кочярян, І. Литовченка, С. Максименка, В. Сокурєнка, М. Чепи, Д. Швеця, О. Федоренко та інших.

Однак у розглянутих матеріалах недостатньо уваги приділено методиці ознайомлення

здобувачів початкової освіти зі складними кіберзагрозами.

Мета дослідження – схарактеризувати мову ворожнечі та кібербулінг як феномени загроз у сучасному Інтернет-просторі, що можуть нанести шкоду психічному чи фізичному здоров'ю дітей, і запропонувати методичні прийоми для ознайомлення з ними здобувачів початкової освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Перше негативне явище, з яким можуть зустрітися діти молодшого шкільного віку в Інтернеті, – *мова ворожнечі*. Мова ворожнечі (англ. hate speech) – це будь-яка комунікація (зокрема, у вигляді коментарів, зображень, відео тощо) чи поведінка, яка є агресивною або такою, що використовує принизливі чи дискримінаційні висловлювання стосовно особи чи певної групи осіб. Цей феномен виявляється в припущенні людей за ознаками, яких вони змінити не можуть – колір шкіри, інвалідність, етнічна приналежність, сексуальна орієнтація чи зріст, або за ознаками, яких люди змінювати не мусять – віросповідання, політичні переконання, стиль одягу чи колір волосся. Тому, наприклад, в толерантному суспільстві прийнято вживати замість знецінюючої лексеми «інвалід» словосполучення «дитина з інвалідністю» (Колесник, 2021). Приміром, якщо одна дитина грубо відповіла іншій, це є образою. Але якщо в тій же ситуації дитина вживає дискримінаційні вислови стосовно ідентичності цієї людини чи групи, до якої вона належить, або підбурює інших до дискримінації цієї людини або її групи, то це вже є мовою ворожнечі.

Небезпека полягає в наступному. Мова ворожнечі ґрунтується на упереджених стереотипах. Вони можуть бути досить шкідливі («дівчата вчаться краще за хлопців», «діти-спортсмени мають слабкий інтелект», «роми – злодюжки»). Інтеріоризація такої логіки підпорядковує наші думки та дії тому, що, наприклад, не варто очікувати високих результатів від здобувачів, які професійно займаються спортом, або слід стерегтися дітей ромської меншини. Але ж це не є доведеними фактами, а лише стереотипи, нав'язані суспільством! І в неконтрольованих ситуаціях вони можуть еволюціонувати в більш страшні дії, коли вже групи дітей почнуть дискримінувати таку особу (обмежувати в правах) або взагалі вдадуться до насилля.

На жаль, у початковій школі непоодинокими є випадки, коли від неприємних слів страждають учні, які носять окуляри, вирізняються надто високим зростом, мають інші особливості зовнішності. Здебільшого, кривдники не усвідомлюють, що їхні дії є мовою ворожнечі, та не здійснюють системного впливу на жертву, але чим раніше пояснити дітям ризики цього явища, тим краще. Будь-який випадок є шкідливим, і з кожним із них потрібно боротися, оскільки мова ворожнечі шкодить жертвам і суспільству, перетворюючись на загальноприйнятту практику, що руйнує повагу до людської гідності (Кислова та ін., 2020).

Молодші школярі є активними глядачами YouTube, користувачами онлайн ігор і соціальних мереж, учасниками чатів у месенджерах, де взаємодіють зі спільнотою однолітків (часто зовсім нефільтрованою) без жодного контролю з боку батьків. Такі умови є ідеальними для процвітання мови ворожнечі: в коментарях дописів, стримах блогерів, ігрових чатах. Якщо YouTube та соціальні мережі мають певний механізм блокування джерел мови ворожнечі за допомогою скарг, то в онлайн іграх вони відсутні, що збільшує шанси отримати неприємний досвід. І, навіть якщо пощастить не стати жертвою, то є загроза того, що дитина в подальшому копіюватиме чиюсь негативну поведінку.

Тому, заходи, присвячені мовній гігієні (тобто профілактика мови ворожнечі), варто проводити вже в початковій школі. Перш за все, варто ознайомити дітей з поняттям і прикладами проявів онлайн мови ворожнечі. Дієвими для цього можуть бути адаптовані інтерактивні вправи з посібника «Закладинки» від Ради Європи (Кін, Георгеску, Гомес, 2016). Наприклад, під час ранкового кола можна запропонувати молодшим школярам дискусію. Розмістити під заголовком «Реальні факти» на фліп-чарті або слайді презентації наступні стереотипні твердження: «Дівчата гірше грають в онлайн ігри, ніж хлопці», «Чоловіки, щоб бути успішними, мають бути високими та кремезними», «Плачуть тільки дівчатка», «Футбол – це гра тільки для хлопців» та ін.

Поспостерігайте за реакцією дітей. Якщо їм важко одразу прокоментувати свою позицію, задайте додаткові питання, згадайте реальних людей, які спростовують висловлювання. Вислухавши відгуки, підтвердіть, що всі ці тези

вигадані. Запитайте, чи стикалися діти з подібною інформацією в Інтернеті, свідомо знаючи, що вона неправдива? Що вони робили в цьому випадку? Роз'ясніть, що мова ворожнечі в основному впливає з необізнаності. Люди вірять або змушені повірити стереотипам про групи зовсім незнайомих осіб, яких вони навіть не бачили. Коли подібні переконання побутують у суспільстві та не оскаржуються, всі починають сприймати їх як «факти». Ми можемо випустити з уваги, що інформація неперевірена або вигадана, та повірити в неї самі. Але це неправильно! Розкажіть, що кожен користувач Інтернету може оскаржити подібні твердження. Все, що для цього потрібно – запитати чому або попросити аргументувати підозрілу тезу – це одна з найважливіших дій, що ми можемо зробити, щоб зупинити поширення неправдивих або жорстоких переконань в мережі. Добре, якщо діти зможуть додати власні приклади таких стереотипних тверджень, які можуть образити певну категорію людей (Кін, Георгеску та Гомес, 2016).

Для того, щоб молодші школярі привчалися контролювати своє мовлення (реальне чи віртуальне) слід ознайомити їх з певними правилами запобігання мові ворожнечі. По-перше, це правило «people first language». Тобто з початку слід казати «людина», а потім ознаку, за якою вона відноситься до певної категорії людей (якщо вже її так потрібно назвати). Слід говорити не «негр» (бо це синонім слова «раб»), а «людина з темною шкірою»; не «аутист», а «людина з аутизмом»; не «біженець», а «тимчасово переміщена особа». Такі мовні конструкції значно пом'якшують наші висловлювання. По-друге, про ознаки людини слід говорити лише тоді, коли про це заходить мова у бесіді з певної причини: «Марійка, допоможеш Дмитрикові дійти до їдальні, бо в нього поганий зір?», «Це пандус. Він в нашій школі зроблений для маломобільних людей, які пересуваються на візку». По-третє, слід уникати вживання стереотипів на кшталт «всі діти, які гуляють без нагляду...», «всі, хто вдягнений у старі речі...». Саме вони лежать в основі мови ворожнечі. Не існує всіх людей однакових, кожен вирізняється виключно своїми вчинками, а не зовнішнім виглядом чи приналежністю до певної групи (Печерна та Беглов, 2020).

Для 9–10 річних дітей можна змодельювати іншу, більш складну проблемну ситуацію з її подальшим обговоренням: «Десятирічна Елла опублікувала на своїй сторінці відео, яке висміює людей з обмеженими фізичними можливостями, зображуючи їх незграбними невдахами. Статистика сайту показувала, що майже ніхто не подивився це відео та не залишив коментарів. Її однокласниця Олександра, побачивши цю публікацію, обурилася та розіслала своїм друзям посилання на відео, щоб всі побачили, який жахливий контент розповсюджує Елла. В результаті, статистика його переглядів збільшилася в десятки разів, дехто навіть залишив коментар «Це правда так», однак зауваження Еллі так ніхто і не зробив» (Кін, Георгеску та Гомес, 2016).

Проаналізуйте з дітьми ситуацію, нехай вони прокоментують дії кожного з героїв. Чи можна було уникнути збільшення переглядів відео? Якщо так, то чому і як? Важливо, якщо молодші школярі запропонують що саме вони зробили б на місці Олександри, яка однією з перших відреагувала на зміст відео. Це необхідно не тільки для розуміння різних варіантів прояву мови ворожнечі в Інтернеті та їх засудження, а й для ознайомлення з алгоритмом дій на випадок, якщо хтось стане жертвою в соціальних мережах: по-перше, важливо залучити до вирішення проблеми когось із дорослих (батьки, вчитель), по-друге разом повідомити адміністраторів сайту про неприйнятний контент (наприклад зробити скаргу на публікацію). Якщо повідомлення містить прямі погрози або заклики до насильства, слід зробити скріншот і звернутися до поліції.

Головною метою виховної роботи педагогів у цьому напрямі є культивування толерантності в здобувачів початкової освіти, що є запорукою розвитку та зрілості нашого суспільства, вироблення навичок реагування на некоректну (а подекуди й небезпечну) поведінку інших користувачів Інтернету, формування активної громадянської позиції.

Значно загрозливішою проблемою для дитячої психіки може бути *кібербулінг* – систематична поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи ображення особи із застосуванням цифрових технологій. Вона може виражатись у публікуванні неприємного контенту послідовно через певний час, або через

те, що опубліковані повідомлення можуть бути поширені, вподобані, опубліковані повторно чи залишатимуться онлайн, видимі широкому загалу. В будь-якому випадку кривдник має намір завдати шкоду жертві, її психологічному благополуччю, репутації, стосункам чи іншим сферам життєдіяльності. Інтернет-технології багато в чому розширюють можливості подібного негативного впливу кривдників: сприяють цілодобовому втручанням в особисте життя, цькування не має тимчасового або географічного обмеження (не припиняється після школи), аудиторія спостерігачів майже необмежена, висока швидкість поширення інформації, можливість анонімного переслідування тощо. Але важливим є те, що кібербулінг залишає цифрові сліди – докази, які дозволяють зупинити цькування (Янішевська, Зінченко, 2022).

З огляду на поширеність проблеми кібербулінгу, до її розв'язання залучено провідні міжнародні організації, дії яких охоплюють громадський сектор, систему освіти, юридичні структури, ЗМІ тощо. Дослідження показало (1439 учнів з 18 областей України), що найчастіше кібербулінг виявляється через розповсюдження неправдивої інформації, з чим стикався кожен п'ятий підліток (21,4%). З викраданням персональних даних і використанням іншими акаунтів від імені опитаних (самозванство) зіштовхувалось 19,8%. Залякування та погрози завдати шкоди зазнавали 15,6% респондентів, а знущань, образ, приниження та психологічного терору – 14% (Найдьонова, 2021).

Як свідчить статистика, під загрозою здебільшого підлітки, однак вважаємо доцільним вести пропедевтичну роботу вже в початковій школі, щоб паралельно ознайомлювати дітей із стратегіями протистояння кібербулінгу та виховувати в них усвідомлення ступеня юридичної відповідальності за систематичне приниження гідності іншої людини.

Для здобувачів початкової освіти природно навчатися через гру, протягом 40 хвилин їм дуже складно концентрувати увагу на одній темі. Тому під час ознайомлення з кібербулінгом слід використовувати форми та методи, які вчать дітей критично мислити, не боятись висловлювати власну думку, формують доброзичливе ставлення до людей. Під час пояснення такої теми не варто вживати складних термінів, необхідно формулювати питання та поясню-

вати ситуації дітям простими словами, наводити приклади, стимулювати до зворотного зв'язку, щоб переконатися, що вони все розуміють. Важливо стежити за реакцією учнів та учениць, відзначати активність дітей, адже це – допомога вчителю в проведенні заняття (Протидія булінгу в закладах освіти, 2019).

Найперше, що психологи рекомендують робити під час обговорення теми – це пояснити дітям принципову різницю між простим жартом у соціальних мережах та початком кібербулінгу. Зрозуміло, що всі друзі жартують між собою, але іноді важко сказати, чи хтось просто розважається, чи намагається нашкодити вам, особливо в Інтернеті. Часом «друзі» насміхаються, але говорять, що це «просто жарти» і пропонують «не сприймати це так серйозно». Але якщо дитина відчуває образ та розуміє, що інші сміються з неї, а не веселяться разом з нею, то жарт зайшов занадто далеко. Особливо, якщо це продовжується навіть після того, як жартівника попросили зупинитися (Як захиститися від кібербулінгу, 2021).

Коли такі знущання відбуваються в мережі Інтернет, це може призвести до небажаної уваги з боку широкого кола інших осіб, включаючи незнайомих людей. Важливо те, що якщо дитині це неприємно, вона не має цього терпіти. Будь-яка особа заслуговує на повагу: як в Інтернеті, так і в реальному житті. Тому, якщо така неприємна поведінка кривдника не припиняється, тоді слід звернутися за допомогою дорослих. Наразі добре відпрацьовані правові механізми, які передбачають юридичну відповідальність як дітей, так і їхніх батьків за прояви кібербулінгу.

Вдалий час для обговорення теми поваги до гідності людини в початковій школі – під час тематичних ранкових зустрічей. Навіть у процесі опрацювання літературного твору «Гидке каченя» Г. Андерсена, можна заглибитися в тему неприпустимості цькування, або ж на уроці інформатики приділити 15 хвилин часу на ознайомлення з проявами кібербулінгу.

Найбільш оптимальним є комбінування мінімуму теоретичної інформації з серією проблемних запитань для обговорення чи фронтальними/груповими вправами. Однією з таких адаптованих до молодшого шкільного віку вправ є «Можна/не можна» з сигнальними картками. Її мета – популяризація ненасиль-

ницької поведінки, протидія цькуванню, розвиток умінь знаходити шляхи виходу зі складної ситуації. Вчитель моделює ситуації, а здобувачам необхідно визначитися з відповіддю, підняти відповідну картку (червону, якщо йдеться про поганий вчинок, зелену, якщо про добрий) та прокоментувати вибір. Орієнтовні ситуації для обговорення: «Діти разом сміються з жарту, який розіслала в месенджері їхня подруга», «Однокласниці сміються з фото профілю свого друга в соціальних мережах, тому що він носить окуляри», «Діти часто грають разом в онлайн гру, але ніколи не пускають до своєї команди однокласника», «Друг одного разу намалював твій портрет, розмістив його фото на своїй сторінці в соціальних мережах та позначив тебе, але тобі не подобається», «Невідомий користувач коментує кожне твоє фото образливими словами», «Дівчинка поширила неправдивий допис в соціальних мережах про товариша» (Протидія булінгу в закладах освіти, 2019).

Разом з усвідомленням варіантів прояву кібербулінгу та недопустимості певних дій у Інтернеті, важливо навчити дітей аналізувати свої власні емоції та відпрацювати з ними алгоритм дій проти агресора. Спектр почуттів, які виникають у жертви, можуть варіюватися від ментальних (смуток, пригніченість, злість, безглузде становище, сором, втрата цікавості до життя) до фізичних (втома, втрата сну, головний біль). Щоб кібербулінг припинився, найважливіше – слід повідомити про нього. За допомогою дорослих необхідно заблокувати профіль кривдника, залишити скаргу адміністраторам ресурсу, на якому відбувається цькування, та зібрати докази: скріншоти повідомлень і публікацій у соціальних мережах. Слід пам'ятати, що зазвичай кібербулінг є доповненням до фізичного булінгу, але знизити ризик стати жертвою цькування в цифровому просторі можна, якщо також подбати про свою інформаційну безпеку: не вказувати на сторінці в соціальних мережах особисті дані, налаштувати закриту конфіденційність облікового запису, повідомляти про образливі коментарі, повідомлення та фотографії та добре думати, перш ніж публікувати або ділитися будь-чим в Інтернеті – це залишається в мережі назавжди та може бути пізніше використане на шкоду.

Так само активних дій потребують ситуації, коли дитина стає свідком кібербулінгу. Слід

запропонувати підтримку жертві (особливо, якщо це хтось із друзів), наполягти на важливості бесіди з дорослим, який може допомогти. Адже в певних ситуаціях наслідки кібербулінгу можуть бути небезпечними для життя, тому якщо нічого не робити, людині може здаватися, що всі налаштовані проти неї або що всім байдуже. Отже, слова підтримки можуть мати вирішальне значення.

Буває так, що батьки недооцінюють проблему кібербулінгу. Тому одним із важливих напрямків взаємодії суб'єктів початкової освіти є робота з дорослими, яка має на меті ознайомлення з прикладами прояву такого явища в мережі Інтернет, алгоритмом дій, у разі виявлення факту кібербулінгу, та ступенем відповідальності самих батьків у цій проблемі.

Зрозуміло, що протидія кібербулінгу – не основне завдання початкової школи, але імплементація міжнародних зобов'язань, спрямованих на забезпечення прав дітей, що знайшло своє відображення у стратегічних пріоритетах держави у сфері прав людини та в Концепції Нової української школи зокрема, не дозволяє вчителям залишатися осторонь. Тому кожен заклад освіти має проводити нехай не систематичні, але якісні заходи для учнів та інформаційну роботу з батьками для попередження кібербулінгу.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Інформування – це найбільш звичний і результативний напрямок профілактичної виховної роботи зі здобувачами та їх батьками в формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури або демонстрації відеороликів з їх подальшим обговоренням. Сутність підходу полягає в спробі впливу на пізнавальні (когнітивні) процеси особистості з метою підвищення її здатності до ухвалення конструктивних рішень. Завчасне ознайомлення суб'єктів освітнього процесу початкової школи з проявами зневажливої поведінки в Інтернеті, з загрозами, які вона може нести, збільшить шанси на формування в дітей стійкої громадянської позиції та досвіду протидії негативним коментаторам.

При роботі з дітьми молодшого шкільного віку донесення необхідної інформації має бути дозованим, щоб не спричинити протилежний ефект зацікавленості. Тому, варто залучати до підготовки та проведення заходів, присвячених означеній темі, психологів, представників юве-

нальної поліції тощо. Це підкреслить серйозність проблем, які розглядаються, та зміцнить упевненість в тому, що суспільство здатне підтримати та допомогти жертвам агресії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Биков В.Ю., Бузов О.Ю., Дементієвська Н.П. Кібербезпека в цифровому навчальному середовищі. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2019. Том 70. № 2. С. 313–331.
2. Кислова О., Кузіна І., Дирда І. Дослідження онлайн мови ворожнечі щодо ромської меншини в українському інтернет-просторі. *IDEOLOGY AND POLITICS*. 2020. № 2(16). С. 252–278.
3. Кін Е., Георгеску М., Гомес Р. Закладинокки. Посібник з протидії мові ненависті онлайн через освіту з прав людини. Київ: Council of Europe, 2016. 212 с.
4. Колесник Г.О. «Мова ворожнечі» як соціальний та лінгвістичний феномен. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71). № 4. Ч. 3. С. 278–283. URL: <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/46>
5. Кочарян А.Б., Гущина Н.І. Виховання культури користувача Інтернету. Безпека у всевітній мережі: навч.-метод. посіб. Київ, 2011. 100 с.
6. Литовченко І., Максименко С., Болтівець С., Чепа М., Бугайова Н. Діти в Інтернеті: як навчити безпеці у віртуальному світі: посібник для батьків. Київ: ТОВ Аванпост-Прим, 2010. 48 с.
7. Мединська К. Сучасні технології: корисно чи шкідливо? Виховний захід для 3-4-их класів. *Початкова освіта*. 2017. № 11. С. 41–44.
8. Методичні рекомендації щодо формування безпечної поведінки дітей у соціальних мережах/авт. кол.: В. В. Сокуренько, Д. В. Швець, О. І. Федоренко та ін. Харків: ХНУВС, 2021. 60 с.
9. Найдюнова Л.А. Цифрові ризики в умовах дистанційної освіти в часи пандемії. *Вісник НАПН України*. 2021. № 3(1). URL: <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-1-13-3>
10. Печерна А., Бєглов В. Що треба знати про мову ворожнечі вчителям, батькам і дітям. *Освіторія*. 2020. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/4475-shcho-treba-znaty-pro-movu-vorozhnechi-vchyteliyam-batkam-i-ditiam> (дата звернення 11.01.2023).
11. Протидія булінгу в закладі освіти: системний підхід: метод. посіб./Андреєнкова В.Л., Мельничук В.О., Калашник О.А. Київ: ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 132 с.
12. Сексуальне насильство над дітьми та сексуальна експлуатація дітей в Інтернеті в Україні: аналітичний звіт по результатам кількісного дослідження. 2021. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2021/03/Zvit-Seksualne-nasylystvo-nad-ditmy-ta-seksualna-ekspluatatsiya-ditej-v-Interneti-v-Ukrayini.pdf> (дата звернення 11.01.2023).
13. Чемоніна Л.В. Медіаграмотність майбутніх учителів початкової школи: практичний аспект. *Молодь і ринок*. 2022. № 3-4/201-202. С. 87–92. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2022.259954>
14. Як захиститися від кібербулінгу: буклет. Київ: ВГЦ «Волонтер», Представництво Дитячого фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2021. 12 с. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/cyberbullying> (дата звернення 29.01.2023).
15. Янішевська К.Д., Зінченко Г.С. Запобігання кібербулінгу, кібермобінгу, кібергрумінгу в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 2. С. 132–135. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-2/29>

REFERENCES:

1. Bykov V. Yu., Burov O. Yu., Dementievskaya N. P. (2019) Kiberbezpeka v tsyfrovomu navchalnomu seredovyshchi [Cyber security in a digital learning environment]. *Information technologies and teaching aids*. Issue 70. (in Ukrainian)
2. Kislova O., Kuzina I., Dyrda I. (2020) Doslidzhennia onlainovoi movy vorozhnechi shchodo romskoi menshyny v ukrainskomu internet-prostori [A study of online hate speech against the Roma minority in the Ukrainian internet space]. *IDEOLOGY AND POLITICS*. № 2(16). (in Ukrainian)
3. Keene E., Georgescu M., Gomez R. (2016) Zakladynky. Posibnyk z protydii movi nenavysti onlain cherez osvitu z prav liudyny [Bookmarks. A guide to countering hate speech online through human rights education]. Kyiv: Council of Europe, 212 p. (in Ukrainian)
4. Kolesnyk G. O. (2021) «Mova vorozhnechi» yak sotsialnyi ta linhvistychnyi fenomen [«Hate speech» as a social and linguistic phenomenon]. *Scholarly notes of TNU named after Vernadskyi. Series: Philology. Journalism*. Vol. 32 (71). (in Ukrainian)
5. Kocharyan A. B., Gushchyna N. I. (2011) Vykhovannia kultury korystuvacha Internetu. Bezpeka u vsesvitnii merezhi [Education of Internet user culture. Security on the World Wide Web]. Kyiv, 100 p. (in Ukrainian)
6. Lytovchenko I., Maksimenko S., Boltivets S., Chepa M., Bugayova N. (2010) Dity v Interneti: yak navchyty bezpetsi u virtualnomu sviti: posibnyk dlia batkiv [Children on the Internet: How to teach safety in the virtual world: a guide for parents]. Kyiv: LLC Avangpost-Prim, 48 p. (in Ukrainian)

7. Medinska K. (2017) Suchasni tekhnolohii: korysno chy shkidlyvo? Vykhovnyi zakhid dlia 3-4-ykh klasiv [Modern technologies: useful or harmful? Educational event for 3-4th grades]. *Primary education*. № 11. (in Ukrainian)
8. Sokurenko V.V., Shvets D.V., Fedorenko O.I. (2021) Metodychni rekomendatsii shchodo formuvannia bezpechnoi povedinky ditei u sotsialnykh merezhakh [Methodological recommendations for the formation of safe behavior of children in social networks]. Kharkiv: KhNUVS, 60 p. (in Ukrainian)
9. Naidyonova L.A. (2021) Tsyfrovii ryzyky v umovakh dystantsiinoi osvity v chasy pandemii [Digital risks in the conditions of distance education during the pandemic]. *Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*. № 3(1). (in Ukrainian)
10. Pecherna A., Beglov V. (2020) Shcho treba znaty pro movu vorozhnechi vchyteliam, batkam i ditiam [What teachers, parents and children need to know about hate speech]. *Observatory*. (accessed 11.01.2023). (in Ukrainian)
11. Andreenkova V.L., Melnychuk V.O., Kalashnyk O.A. (2019) Protydiia bulinhu v zakladi osvity: systemnyi pidkhid: metodychnyi posibnyk [Anti-bullying in an educational institution: a systematic approach: a methodical guide]. Kyiv: Agency «Ukraine» LLC, 132 p. (in Ukrainian)
12. Seksualne nasylstvo nad ditmy ta seksualna eksploatatsiia ditei v Interneti v Ukraini: analitychnyi zvit po rezultatam kilkisnoho doslidzhennia [Child sexual abuse and sexual exploitation of children on the Internet in Ukraine: an analytical report based on the results of a quantitative study]. (accessed 11.01.2023). (in Ukrainian)
13. Chemonina L.V. (2022) Mediahramotnist maibutnikh uchyteliv pochatkovoii shkoly: praktychnyi aspekt [Media literacy of future primary school teachers: practical aspect]. *Youth and the market*. № 3-4/201-202. (in Ukrainian)
14. Yak zakhystytysia vid kiberbulinhu: buklet [How to protect against cyberbullying: booklet]. Kyiv: VHC «Volunteer», Representation of the United Nations Children's Fund (UNICEF) in Ukraine, 12 p. (accessed 29.01.2023). (in Ukrainian)
15. Yanishevska K.D., Zinchenko G.S. (2022) Zapobihannia kiberbulinhu, kibermobinhu, kiberhruminhu v Ukraini [Prevention of cyberbullying, cybermobbing, cybergrooming in Ukraine]. *Legal scientific electronic journal*. № 2. (in Ukrainian)